

РІК АКАДЕМІЧНОЇ НАУКИ

Вас Бог одарил ґрунтами, но вдруг может то
пропасть...

Г.С. Сковорода

За роки незалежності України не тільки не втратила свого значення, але й навіть актуалізувалася теза В'ячеслава Липинського: «Ніхто з нас не зробить націю, якщо ми самі нацією не захочемо бути». На жаль, до тенденцій останніх років можна віднести певне нівелювання національної ідеї, яку дедалі частіше розглядають переважно в регіональному аспекті без огляду на соборність країни і послаблення уваги до важливих державотворчих подій, що, зокрема, минулого року залишилися майже непоміченими як у суспільстві, так і на владному олімпі. Дуже не хотілося б, щоб у цьому сенсі був обділений увагою і нинішній 2008 рік — ювілейний для Національної академії наук України, створеної 27 листопада 1918 р. За час існування України як держави стало зрозумілим, що одним із найважливіших критеріїв її визнання у світі є досягнення науки та освіти. Тож, здається, є всі підстави оголосити 2008 рік — роком академічної науки в Україні. А нинішній ювілей — це привід для влади, щоб повернутися до неї обличчям, почути її проблеми, знайти розумну форму взаємодії в контексті обраного курсу європейської інтеграції.

У ході відкритого діалогу між владою і науковцями впродовж ювілейного року є

можливість виробити нарешті оптимальну стратегію розвитку вітчизняної науки з урахуванням сучасних економічних реалій, зокрема інтересів приватного капіталу. Нині для вироблення такої стратегії може, безумовно, бути дуже корисним досвід існування науки (теж, до речі, академічної) до подій 1917 року. Вона було зорієнтована як на приватне фінансове зацікавлення, так і, що особливо важливо, на державні потреби. Рівень розвитку вітчизняної науки, й особливо освіти часів царату, був на рівні найкращих світових зразків і перебував у межах болонського процесу. Багато років досліджуючи той період, можу стверджувати, що з різних напрямів науки, її організаційних засад, впровадження новітнього, свої витоки сучасна НАН України веде саме з царської доби. Не випадково всі її перші академіки сформувалися як особистості за тієї системи цінностей. Та й перший президент Академії, геніальний В.І. Вернадський, був академіком Імператорської Санкт-Петербурзької академії наук. На початковому етапі становлення Української академії наук він використав усе найкраще з досвіду інших академій, зокрема й царської Росії. До речі, одним із президентів царської академії

наук був Кирило Розумовський, народжений на українських землях і призначений на цю посаду у 18-річному віці (!).

Радянська доба на початковому етапі свою політику стосовно Академії будувала на залученні найкращих учених, вихованих в імперських умовах, для власних потреб світлого комуністичного майбутнього. Уже через десять років виявилось, що «як вовка не годуй, він все одно в ліс дивиться», влада почала вдаватися до репресивних дій. І першим зухвалим процесом в Україні проти культурної і наукової еліти був процес проти «Спілки визволення України», очолюваної віце-президентом Академії С. Єфремовим. Найстрашніше, що громадськими обвинувачувачами на процесі виступили рівні йому за науковими здобутками О.Н. Соколовський та М.Т. Рильський. Усе дійство, мабуть, найкраще розкриває в серії своїх публікацій відомий історик професор Ю.І. Шаповал. Після вироку 1930 року було заарештовано, за різними даними, 75 осіб, а згодом — ще 30 тисяч. Але, як виявилось, це не допомогло владі. Академія продовжила свій еволюційний шлях пізнання істини через власні переконання щодо місця науки в розвитку деполітизованого суспільства. Влада зрозуміла, що потрібно змінювати тактику. Прикладом цього стало одне з рішень партійної організації Харківського сільськогосподарського інституту за 1930 рік, коли за невіру комуністичній моралі збори «чинили суд» над відомими вченими, професорами Г. Маховим та М. Єгоровим. «Розбивши» їхні погляди, зібрання прийняло рішення: 1) обидва є ворогами партії і народу; 2) потрібно вжити відповідних заходів покарання, але 3) краще залишити їх живими і спробувати перевиховати, бо вони надзвичайно освічені й нікому буде навчати «кухарок у професори».

Наступним кроком з боку системи став процес пошуку «задобрювання» вчених,

без яких країні не перейти на мілітаристський курс економіки і прогодувати свій народ. Відповідно введено наукові ступені та вчені звання, всілякі премії, пайки, доплати, пільги на відпочинок і творчу працю тощо. Таким чином, партія зробила спробу сформувати свою наукову еліту. Вдалося це чи ні?! Скоріше, ні. Але дещо з перерахованого так і залишилося до сьогодні. Після смерті Й. Сталіна в 1953 році становище стало дещо стабільнішим. Мабуть, зник страх, хоча й залишився демократичний централізм — «підпорядкованість меншості більшості».

На жаль, на мій погляд, сьогодні дещо втратило своє дореволюційне значення високе і визнане в науково-освітньому середовищі поняття «професор». Саме значна частина професорів свого часу і ввела поняття академіка на знак визнання найкращих із кращих зі своїх лав у вигляді спеціального творчого об'єднання, що мало бути над політикою задля майбутнього науки. Загалом академіки царської доби, як і професори, були гідні поваги й визнання за зроблене. Не випадково обидва ці звання як у радянські часи, так і сьогодні є визначальним олімпом для талановитих і здібних особистостей.

Слід також наголосити, що майже три століття династія Романових шукала оптимальність власної системи освіти або її модель. До цього «приклалася» й Катерина II та її онук — Олександр I, а реформа 1861 року на фоні патріотичного піднесення в країні спонукала до вивчення природних багатств Вітчизни. Крім того, трансформаційні процеси в суспільстві почали викликати в переважної більшості населення бажання мати власний вітчизняний продукт як на столі, так і в культурному середовищі. Почали готувати власних професорів через цілу систему заохочення. Так, професор міг досягти звання або чину дійсного статського радника (чин четвертого класу петров-

ського табелю рангів) або генерал-майора, зокрема й за рівнем зарплати. Якщо сьогодні порівняти посадові оклади професора та генерал-майора, то другий має його на рівні 5000 грн (без доплат), а перший — на рівні лейтенанта. На кафедрі здебільшого працював один професор, іноді — два. Кожного професора призначало профільне міністерство. Державний службовець, який бажав перейти на посаду професора, мав скласти надзвичайно складні іспити на шляху до мети. Із 100 претендентів їх витримувало тільки 30. Слід зауважити, що дуже вимогливою була і процедура післядипломної підготовки до звання професора. Здібний студент, що виявив схильність до наукової роботи, після четвертого курсу проходив дворічне стажування в провідних центрах імперії. Після його закінчення на підставі вдалої доповіді та наукового звіту на вченій раді закладу його рекомендували для підготовки до професорського звання і направляли до найкращих науково-освітніх осередків світу для дослідницької роботи. Закінчивши стажування, він подавав свій звіт у вигляді дисертації, захищав її на вченій раді й одержував науковий ступінь, що відповідав сучасним вимогам болонського процесу. Завдячуючи відпрацьованій системі важелів, ґрунтовній підготовці студента в провідних наукових центрах, помноженої на його знання трьох-чотирьох іноземних мов, а також здібність до поезії та музики тощо, країна отримувала наукові відкриття світового рівня, які робили професори молодого віку. Так, установлено, що відкриття про мертвий запас вологи в ґрунті професор Університету Св. Володимира С.М. Богданов зробив у 27-річному віці, П.Р. Сльозкін першим у світовій агрономії винайшов метод вивчення живлення в рослин (метод ізоляції), маючи 31 рік, а свій закон гомологічних рядів інший видатний українець Д.Г. Віленський запропонував у 32 роки. І таких прикладів безліч.

У пошуку оптимальної моделі розвитку досвід минувшини для незалежної України надзвичайно важливий. Його використовувала влада Української Народної Республіки (1917—1920 рр.) на шляху до академізації науки. Уже перший Український педагогічний з'їзд, що пройшов у Києві 5—6 квітня 1917 року, не тільки поставив питання про українізацію освіти, а й запропонував створити Педагогічну академію разом з Інженерною. Про це йшлося і в окремих виступах на Всеукраїнському національному конгресі, який відбувся 6—8 квітня того ж року. Регіони також активно підтримали таку пропозицію, наприклад, на Губернському українському з'їзді в Полтаві 21—22 травня 1917 року. По-справжньому державотворчим для України стало створення 15 червня 1917 року Генерального Секретаріату — найвищого виконавчого органу (сьогодні — Кабінет Міністрів). Ще більше про створення спеціальної Академії для потреб української науки наголошувалося на Другому Всеукраїнському педагогічному з'їзді, що відбувся в Києві 10—12 серпня 1917 року. Перший Український аграрно-економічний з'їзд у жовтні 1917 року теж рекомендував створити науково-освітню Академію хліборобства. Але внаслідок політичних та економічних проблем Академію наук було створено лише в період Української Держави гетьмана П. Скоропадського.

Варто відзначити, що свою історію Національна академія наук України, завдячуючи насамперед Інституту історії України, Центру досліджень науково-технічного потенціалу та історії науки ім. Г.М. Доброва і фундаментальним публікаціям часів незалежності Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського, цілісно вже майже відтворила. Крізь призму згаданих видань можна комплексно побачити еволюцію і теперішніх уже окремих державних академій — Української академії аграрних наук, Акаде-

мії педагогічних наук України, Академії медичних наук України, Академії мистецтв України та Академії правових наук України. Усі вони, на жаль, мають лише державний статус, а не національний. Хоча в тій же Іспанії ще в XVI—XVII ст. було принаймні десять національних академій наук. Тому 2008 рік є теж ювілейним для всіх згаданих Академій України, оскільки вони репрезентують академічну науку, започатковану ще в 1918 р. Вони мають такі ж проблеми, як і НАН України, і потребують уваги до себе, хочуть, щоб їх почули влада і громадськість. Чому б нам не звернути на них уваги? Доцільно було б прийняти доктрину розвитку академічної науки в Україні, що надзвичайно актуально сьогодні, оскільки з боку представників окремих наукових підрозділів дедалі частіше лунає таке: мій відділ або лабораторія, наш інститут або університет найкращі, а дехто взагалі проголошує: я в тебе унікальний, Україно!

Підсумовуючи, слід сказати, що всі ми ще не повною мірою сьогодні усвідомлюємо роль НАН України для українського суспільства. Якщо село розглядати сьогодні як генофонд української нації, то академічна наука — це її найвищий прояв! Багатотисячний колектив однодумців на чолі з президентом НАН України Б.Є. Патонем — це оберіг нації від різних катаклізмів, «шатаний и разбродов», що, за словами літературного героя М. Булгакова — професора Преображенського, відбуваються, швидше, «в умах». Якщо так, то, будуючи майбутнє, оберігаймо минуле!

За східним календарем, цей рік має бути досить вдалим і багато в чому показовим для Прем'єр-міністра Ю.В. Тимошенко. Але ж він ще й високосний — коли не по-

трібно робити якихось радикальних змін. І йдеться не лише про заплановане в бюджеті країни на 2008 рік, як і раніше, недостатнє фінансування науки. Важливо, щоб Прем'єр разом із Президентом країни відкрито довели, що академічна наука потрібна Україні заради її майбутнього. А вони це можуть зробити і словом, і ділом!

Це дозволить переконати досі надзвичайно полярне українське суспільство в тому, що розвиток академічної науки не менш пріоритетний для продовольчої безпеки країни, ніж, наприклад, газові проблеми.

Сьогодні в Україні через телебачення намагаються назвати імена видатних українців. Мабуть, ще зарано тут визначатися, бо може виявитися, за висловом В.І. Вернадського, що «з'являться нові факти» і «кожному новому поколінню потрібно буде переглядати вже, здавалося б, стверджене». Як же тоді бути з тими, чиї імена викарбувані на пантеонах слави? Здається, що спочатку потрібно створити соціальну історію України, а потім — усе інше! Для цього вже є певне підґрунтя у вигляді колективних праць: «Україна: політична історія XX — початок XXI століття» (К., 2007. — 1928 с.), «Аграрна історія України» (К., 2007. — 532 с.) і фактично достеменна історія Національної академії наук України та інших галузевих академій, які завжди стояли на засадах демократичності суспільства і багато в чому оберігали, примножували й активно сприяли становленню необхідної національної ідеї разом із незалежністю. Отже, про цих людей академічної науки нам усім варто сьогодні згадати і належно їх пошанувати!

В. ВЕРГУНОВ,
директор Державної науково-
сільськогосподарської
бібліотеки УААН (Київ)